

İBN USFÜR EL-İŞBİLİ'NİN ŞERHU CÜMEL ADLI ESERİNDE ZECCÂCÎ'YE İTİRAZLARI

Objections of Ibn 'Uşfūr al-Ishbīlī to al-Zaǧǧādī in The Work Named Sharḥ al-Djūmal

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah HACİBEKİROĞLU

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, ahacibekiroglu@ybu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Mücahit ASUTAY

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, mucahitasutay@hotmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
20.02.2022

Kabul/Accepted:
19.03.2022

Sayfa/ Page:
110-119

mecmua.1076441

Öz

Arap gramer tarihine *el-Cümel fi'n-nahv* isimli eseriyle önemli bir katkıda bulunan Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin söz konusu kitabı hem Meşrik'te hem de Mağrib'de rağbet görmüştür. Zeccâcî, kitabını sade ve anlaşılır bir dille kaleme almıştır. Tarihi süreç içerisinde *el-Cümel*'e çok sayıda şerh, haşiye ve ta'lik yazılmıştır. Endülüs âlimlerinden İbn Uşfūr el-İşbîlî'nin de *el-Cümel* üzerine üç şerh yazdığı bilinmektedir. Bu çalışmada İbn Uşfūr'un *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî (eş-Şerhu'l-kebîr)* isimli oldukça geniş ve kapsamlı olan şerhi çerçevesinde Zeccâcî'ye itiraz ettiği bazı nahvî meseleler ele alınmıştır. İbn Uşfūr, şerhinde sadece Zeccâcî'ye değil görüşlerini zikrettiği pek çok erken dönem dilciye de itirazlarını serdetmiştir. İbn Uşfūr'un şerhine bakıldığında farklı düşündüğü konularda gerek metodik yönden gerekse de fikri bakımdan eleştirilerini sakınmadığı görülmektedir. Ancak bu çalışma Zeccâcî'ye yaptığı itirazlarla sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda *Şerhu Cümel*'de eleştiri ve itiraza mahal olan konular tespit edilmiş, ilk gramer eserlerindeki yaklaşımlar göz önünde bulundurularak her bir itiraz kendi içerisinde değerlendirilmiştir. İbn Uşfūr'un itiraz ettiği meselelerde illetlendirme, delillendirme ve nahiv usulü yöntemlerinden yararlanma gibi çeşitli argümanlara başvurarak kapsayıcı açıklamalar yaptığı görülmektedir. İbn Uşfūr şerh boyunca gramer terimlerinin tanımı noktasında özellikle durmuş ve Zeccâcî'nin tanımlarını tenkit etmiştir. Bu bakımdan onun tanımlar ve nahvin bazı fûrû meseleleriyle ilgili yaklaşım ve itirazları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Nahiv, İbn Uşfūr, Zeccâcî, *el-Cümel*, *Şerhu Cümel*.

Abstract

The aforementioned book of Abu 'l-Kâsım al-Zaǧǧādī, who made an important contribution to the history of Arabic grammar with his work named *al-Djūmal fi 'n-nahv*, was popular both in the Mashrik and the Maghrib. al-Zaǧǧādī wrote his book in a plain and understandable language. In the historical process, many annotations, annotations and ta'lik were written to *al-Djūmal*. It is reported that Ibn 'Uşfūr al-Ishbīlī, one of the Andalusian scholars, wrote three commentaries on *al-Djūmal*. In this study, some grammatical issues that Ibn 'Uşfūr objected to al-Zaǧǧādī within the framework of his very wide and comprehensive commentary named *Sharḥ Djūmal al-Zaǧǧādī (al-Sharḥ al-Kebîr)* are discussed. In his commentary, Ibn 'Uşfūr voiced his objections not only to al-Zaǧǧādī, but also to many early linguists whose views he mentioned. When we look at Ibn 'Uşfūr's commentary, it is seen that he does not avoid his criticisms, both methodically and intellectually, on issues that he thinks differently. However, this study was limited to the objections he made to al-Zaǧǧādī. In this context, the subjects that are subject to criticism and objections in *Sharḥ Djūmal* have been determined, and each objection has been evaluated within itself, taking into account the approaches in the first grammatical works. It is seen that Ibn 'Uşfūr made comprehensive explanations on the issues he objected to by resorting to various arguments such as causation, proof and utilizing the methods of syntax. Throughout the commentary, Ibn 'Uşfūr especially focused on the definition of grammatical terms and criticizes the definitions of al-Zaǧǧādī. In this respect, his approaches and objections to some of the problems of definition and syntax are discussed.

Keywords: Arabic language, Syntax, Ibn 'Uşfūr, al-Zaǧǧādī, *al-Djūmal*, *Sharḥ Djūmal*.

Atıf/Citation: Hacibekiroğlu, A. ve Asutay M.M. (2022). İbn uşfūr el-işbîlî'nin *şerhu cümel* adlı eserinde zeccâcî'ye itirazları. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 7(13), 110-119

Sorumlu Yazar/Corresponding Dr. Öğr. Üyesi Abdullah HACİBEKİROĞLU

Yazar Katkı Oranı Beyanı/Author Contribution Rate: Araştırmacılar çalışmaya eşit oranda katkı yapmışlardır.

Çatışma Beyanı/Conflict Statement: Makalenin yazar/yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Giriş

Hicrî yedinci asır Endülüs'te yapılan Arap dili çalışmaları için oldukça önemli bir zaman dilimidir. İbn Harûf en-Nahvî (ö. 609/1213), Şelevbîn (ö. 645/1247), İbn Hişâm el-Hadrâvî (ö. 646/1248), Ebû İshâk İbnü'l-Hâc (ö. 661/1262), İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274), İbnü'd-Dâî' (ö. 680/1281) gibi dilciler bu asırda yetişmiştir. İbn Usfûr el-İşbîlî (ö. 669/1270) de hicrî yedinci yüzyılda Endülüs'te Muvahhidler döneminde dünyaya gelmiş, başta İşbîliye olmak üzere diğer Endülüs şehirleri, Mağrib ve Tunus'ta yaşamış dil/nahiv âlimlerinden biridir. Muhtemelen İşbîliye'nin (Sevilla) 646/1248 yılında el değiştirmesi ve Muvahhidler'in son dönemlerindeki istikrarsızlık sebebiyle buradan ayrılmak zorunda kalmıştır.

İbn Usfûr nisbesinden de anlaşıldığı üzere İşbîliye'de doğmuş Endülüs ulemâsından bir dilci/nahivci ve edebiyatçıdır.¹ Endülüs'te yaşayan dil ve edebiyat talipleri doğu İslâm dünyasındaki (Meşârika) Basra, Kûfe, Bağdat gibi önemli merkezlere ilim seyahatleri yapıyorlardı. Aynı şekilde Meşârika'dan da alanında uzman âlimler batı İslâm dünyasına (Megâribe) tedris ve tebliğ için gitmekteydiler. Bu karşılıklı etkileşim neticesinde Endülüs bölgesinde dil ve nahiv çalışmaları bakımından ilk etapta etkili olan ekol Kûfe medresesi olmuştur. Endülüs'te ilk gramer kitabını yazan Cûdî b. Osmân el-Mevrûrî (ö. 198/814) temelde Kûfe medresesi âlimlerinden ders aldığından başlangıçta Kûfe ekolü bilinir olmuştur. Ancak daha sonra özellikle Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ının Endülüs'e gelmesiyle Basra medresesinin etkinliği süreç içerisinde artmaya başlamıştır. İbn Usfûr da aslen Bağdatlı olmayan fakat Bağdat'ta uzun süre bulunan Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/949) *el-Cümel* isimli nahiv kitabını *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî (eş-Şerhu'l-kebîr)* adıyla şerh eden şârihlerden biri olmuştur.(Dayf, 1968, s. 306; Heytî, 1993, ss. 227, 263)²

Zeccâcî'nin yaşadığı döneme kadar Bağdat medresesi de önemli âlimler yetiştirmeye başlamıştır. Bu bakımdan o, sadece Basra ve Kûfe ekolünü destekleme gibi bir tutum takınmamıştır. Bazı meselelerde bu iki ekolden birinin görüşünü tercih yoluna giderken bazı konularda kendi fikir ve kanaatini ifade yoluna gitmiştir. Endülüs'teki dil çalışmalarının başlangıcında Kûfe'nin, sonrasında Basra'nın etkileri görülmekle beraber Bağdat ekolünden sayılabilecek Zeccâcî'nin *el-Cümel*'ine rağbet etmeleri bu medresenin de etkisini göstermektedir.

İslâmî ilimlerin hemen hepsinde şerh geleneğinin olduğu bilinmektedir. Bu alanda telif edilen kaynak eserler, takip eden süreçte başka âlimlerce şerh edilmektedir. Hatta kendi eserlerini şerheden âlimlere bile rastlamak mümkündür. Öyle ki şerh, hâşiye ve ta'liklerin yoğunlaştığı dönemler de olmuştur. İlim sahasında aslanan, ilgili ilimle alakalı özgün çalışmalar ortaya koymaktır. Ancak şerhler de üstlendiği misyon itibarıyla ibareyi açma, kapalılığı giderme ve ilim talibi için onu anlaşılır kılma gibi pek çok yönüyle fayda sağlamaktadır.

İbn Usfûr, nahiv konularının öz ve sade bir şekilde ele alındığı Zeccâcî'nin *el-Cümel*'ini oldukça kapsamlı bir şekilde işlemiştir. *el-Cümel*'deki konulara başka gramer konuları ekleyip tasnif noktasında da alt başlıklar kullanmıştır. O, sadece *el-Cümel*'in ibaresini şerhetme yoluna gitmemiş farklı bir yöntem izleyerek âdetâ farklı bir eser ortaya koyan müellif gibi davranmıştır. Öyle ki *Şerhu Cümel*'i okuyan birisi *el-Cümel*'in şerhiyle değil de farklı bir eserle karşılaşmış düşüncesine kapılabilmektedir.(Ebû Hayyân, 1438/2017, s. 65) Müstakil bir nahiv kitabı izlenimi vermesinin sebebi de İbn Usfûr'un ilk bablar dışında *el-Cümel*'in metnine oldukça az yer vermesidir.(Eyyupoğlu, 2021, s. 44)

İbn Usfûr, *Şerhu Cümel*'de farklı düşündüğü konularda itirazlarını gerekçeleriyle ifade etmiştir. İtiraz ettiği kısımlarda *bu görüş fâsiddir, bu görüş doğru değildir, bu hatalıdır* vb. ifadeler kullanarak kendi fikir veya tercihini ortaya koymuştur. İbn Usfûr'un *Şerhu Cümel*'inde nahiv terminolojisine ait

¹ Hayatı için bk. (Dayf, 1968, ss. 306-309; Fîrûzâbâdî, 1421, ss. 218-219; Heytî, 1993, ss. 262-263; Süyûtî, 1399, s. 2/210; Tantâvî, 1995, s. 261; Ziriklî, 2002, s. 5/27; Qabawa, 1999, ss. 431-432)

² İbn Usfûr'un *el-Cümel* üzerine *eş-Şağîr*, *el-Evsat* ve *el-Kebîr* olarak adlandırılan üç şerh yazdığı rivayet edilmektedir. *eş-Şağîr*, *Şerhu İbn Usfûr eş-şâğîr 'alâ Cümeli'z-Zeccâcî* ismiyle Kamer Ahmed el-Kassâs tarafından 1986 yılında tahkik edilmiştir. *el-Evsat* günümüze kadar ulaşmamıştır. Sâhib Ebû Cenâh'ın tahkik ettiği *el-Kebîr* ise *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî (eş-Şerhu'l-Kebîr)* ismiyle 1980 yılında iki cilt olarak yayımlanmıştır.(bk. Ebû Hayyân, 1438, s. 64)

tanımlara ve diğer nahiv konularına ilişkin tespit edilen itirazları aşağıda detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

1. Tanımlar

İbn Usfûr *el-Cümel*'in giriş cümlesinden itibaren itirazlarını serdetmeye başlar. Bilindiği gibi nahiv kitapları genellikle kelime türleri bahsiyle bu ilmin kapısını açmaktadır. İbn Usfûr, Zeccâcî'nin “*kelime türleri üçtür*” (İbn Usfûr, 1980, s. 1/85) bahsinde *kelâm* lafzının tarif edilmemesini eleştirmektedir. O, türlerden önce tanımın verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu ifadelerinden sonra kendisi kelâmı tanımlamıştır. İbn Usfûr, kelâmın tanımının yapılmamış olmasını bir eksiklik olarak gördüğü gibi türlerin de *isim, fiil, harf* şeklinde sıralanmasına itiraz etmiştir. O, bu hususta “*Özellikle bu üç türe delil nedir? Belki daha da fazladır.*” (İbn Usfûr, 1980, s. 1/88) demektedir. Ayrıca isim, fiil ve harfin tekil formlarıyla değil de *esmâ, ef'âl ve hurûf* şeklinde çoğul formlarıyla ifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Harfin tanımındaki “*başka kelimelerle anlam kazanır*” ifadesini ise gereksiz görmüştür. (İbn Usfûr, 1980, s. 1/90)

Zeccâcî ismi, “*fâil veya mef'ûl olan veyahut başına cer harfi gelen şey*” şeklinde tanımlamıştır. (İbn Usfûr, 1980, s. 1/90; Zeccâcî, 1404/1984, s. 1) İbn Usfûr, bu tanıma kapsayıcı (câmi') olmadığı ve tanımlanana ait olmayan unsurların dışarıda bırakılmadığı (mâni') gerekçesiyle açıkça itiraz etmektedir. (İbn Usfûr, 1980, s. 1/90) Ayrıca tanımda yer alan *ما* gibi müphem bir lafız ile *أ* gibi şek/şüphe ifade eden bir harfin kullanılmasını eleştirerek kendisi farklı bir isim tanımı yapmıştır. (İbn Usfûr, 1980, s. 1/92)

Zeccâcî fiili, “*bir oluşla beraber mâzi, muzâri veya müstakbel bir zaman dilimine delâlet eden şey*” olarak tarif etmiştir. (İbn Usfûr, 1980, s. 1/95; Zeccâcî, 1404/1984, s. 1) İbn Usfûr, Zeccâcî'nin fiil tanımını yukarıdaki gerekçelere benzer şekilde tenkit etmiştir. Buna göre tanımda eksik gördüğü hususlardan biri, *ما* ve *أ* gibi lafızların kullanılması diğeri de zamanların mâzi, muzâri ve müstakbel ile sınırlandırılarak hâlin/şimdiki zamanın dışarıda tutulmasıdır. (İbn Usfûr, 1980, s. 1/95)³

Zeccâcî harfi, “*kendisi dışındaki bir kelimeyle mâna kazanan şey*” olarak tarif etmiştir. (İbn Usfûr, 1980, s. 1/100; Zeccâcî, 1404/1984, s. 1) İbn Usfûr, Zeccâcî'nin kelâm, isim ve fiil tanımlarını eleştirdiği gibi harf tanımını da eleştirmiştir. O, bu tanıma bazı isimlerin de girdiğini söyleyerek tanımın fâsid olduğunu belirtmiştir. Çünkü *بعض* gibi bazı isimler⁴ de kendisi dışındaki bir kelimeyle bir mânaya delâlet edebilir. (İbn Usfûr, 1980, s. 1/100)

İbn Usfûr, mantık ilminin kavram ve metotlarının egemen olduğu bir süreçte yaşamış ve bu dönemin öncülerinden biri olmuştur. Kavramların tanımı konusunda yukarıda zikredilen hassasiyeti bu durumu gözler önüne sermektedir. (Çıkar, 2005, s. 56) O, tanımların kapsayıcı ve tanıma ait olmayan unsurların hariç tutulması noktasında titiz bir yaklaşım sergilemektedir. Nitekim bu yaklaşımını şerh boyunca kavramları tarif etme ve eksik tanımlara itiraz ve eleştiri şeklinde görmek mümkündür.

2. Mübtedânın Âmili

İbn Usfûr mübtedâyı ref' edenin manevî bir âmil olmadığı görüşündedir. (İbn Usfûr, 1980, s. 1/355) Mübtedâyı ref' edenin manevî âmil olduğunu söyleyenler ise delil olarak fâile benzemesini gösterirler. Fâile benzemek ise manevî bir durumdur. (Zeccâcî, 1404/1984, s. 36) İbn Usfûr genel olarak da mânaların (manevî âmiller) amel etmeyeceğini ancak zarf, hâl ve mecrûr kelimeler gibi sınırlı konumlarda amel edebileceğini ifade etmektedir. (İbn Usfûr, 1980, s. 2/253)

Zeccâcî ise mübtedânın merfû oluşunu fâile benzemesine bağlamaktadır ki bu da onun mübtedâyı ref' edenin manevî bir âmil olduğunu kabul ettiğini gösterir. (Zeccâcî, 1404/1984, s. 36)

Birçok nahivciye göre mübtedânın âmili manevîdir. O da ibtidâdır. (İbn Akîl, 1409/1988, s. 1/188; İbn Hişâm, 1418/1997, s. 138; İbnü's-Serrâc, 1417/1996, s. 1/58; Müberred, 1382/1963, s. 3/90; Zemahşerî, t.y., s. 24)

³ İbn Usfûr'un hocası olan Şelevbîn, onun *ما* ve *أ* gibi lafızlar tanımlarda kullanılamaz şeklindeki iddiasını eleştirmiştir. (Detaylı bilgi için bk. Akbaş, 2018, s. 4663; Şelevbîn, 1413, s. 1/229 vd.)

⁴ *كُلٌّ* gibi bazı isimler mübhem lafızlardan olup ancak başka bir kelimeye muzâf olmakla anlam kazanır. Bu tür mübhem lafızlar için aynı zamanda *لازمة للإضافة* kavramı kullanılır. (Detaylı bilgi için bk. İbn Yaîş, 1422, s. 2/139, 144)

3. Tesniye ve Cemi Müzekkerin İ'rabı

İbn Uşfûr, tesniye ve cemi müzekkerin i'rabının harfle olmayacağı görüşündedir. Harfle olmadığını ispatlamak için de üç temel argüman ileri sürer:

1. İ'rab kelimedede sonradan oluşan bir durumdur. İ'rabı kelimededen çıkardığımızda kelimeye zarar vermez. Ama tesniye ve cemide bu harfleri düşürdüğümüzde tesniyelik ve cemilik anlamı ortadan kalkar. Bu yüzden tesniye ve cemideki harfler i'raha delâlet etmez.
2. Şayet bu harfler tesniye ve cemide delâlet ediyorsa ve aynı zamanda i'rab alâmetleri olarak kullanılıyorsa bu da her bir harfin iki mânaya delâlet ettiğini gösterir ki bu doğru değildir. Çünkü bir harf aynı anda iki mânaya delâlet etmez.
3. İ'rabı ortaya çıkaran şeyin âmîl olduğunu oysa bu harflerin âmilden önce de var olduğunu söyler.(İbn Uşfûr, 1980, ss. 120-121)

Bu da harflerin tesniye ve cemide i'rab alâmeti olmadığını göstermektedir. Oysa Zeccâcî, tesniye ve cemideki harflerin i'rab alâmeti olduğunu sarâhaten söylemiştir.(Zeccâcî, 1404/1984, ss. 3-5)

Nahivcilerin çoğunluğu tesniyenin ref' alâmetinin elifle, nasb ve cer alâmetinin yâ ile olduğunu söylemiştir. Cemi müzekkeri salimin ise ref' alâmetinin vâv, nasb ve cer alâmetinin yâ olduğunu zikretmişlerdir.(İbn Akîl, 1409/1988, s. 1/60, 61; İbn Hişâm, 1418/1997, ss. 68, 69; İbn Yaîş, 1422/2001, s. 3/185; İbnü's-Serrâc, 1417/1996, s. 1/46, 47; Müberred, 1382/1963, s. 1/5; Sîbeveyhi, 1408/1988, s. 3/385, 395)

İbn Uşfûr'un delilleri ilk bakışta kuvvetli görünmektedir. Onun birinci argümanına bakıldığında i'rabın kelimedede sonradan oluşan bir durum olduğunu ve i'rabın kelimededen çıkarıldığında anlam açısından ona zarar vermediğini ancak tesniye ve cemide i'rab harfleri düşürüldüğünde tesniyelik ve cemilik anlamının ortadan kalktığını söylemektedir. İ'rabın kelimeye sonradan eklenmesi durumu açıktır. Ancak bu harfler sadece i'rab için getirilmemiştir. Bu harflerin tesniye ve cemilik ifade etmesi i'rab için kullanılmayacakları anlamına gelmez. Dolayısıyla bu harfler başka bir şey için (ikillik ve çoğulluk) getirilmiş olsalar bile i'rab için kullanılmalarında herhangi bir mahzur görülmemektedir.

İkinci argümanında ise bir harfin aynı anda iki mânaya delâlet edemeyeceğini söyleyerek bu harflerin hem tesniye ve cemi hem de i'rab alâmeti olarak kullanılmayacağını söylemektedir. Oysa buradaki harflerin işaret ettiği anlamlar çeşit olarak birbirinden farklıdır. Örneğin tesniyedeki elif, ikile işaret ederken aynı zamanda o kelimenin merfû olduğunu gösterir. Bir kelimedeki ziyadenin hem adet bakımından hem de i'rab bakımından farklı mânalara delâlet etmesi karışıklığa mahal vermeyeceğinden bunların i'rab alâmeti olarak kullanılmasında herhangi bir sakınca mevcut değildir. Tesniyedeki elifin ikile, cemideki vâvın çoğula işaret etmesi kelimenin cümleden bağımsız olarak bir nevi sözlük anlamına işaret etmektedir. Yine elifin ve vâvın ref' alâmeti olarak görülmesi kelimenin cümle içerisindeki işlevsel anlamına işaret etmektedir. Bu, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) işaret ettiği fâiliyet, mef'ûliyet gibi *meâni'n-nahv* kavramı altında değerlendirilmelidir.(Cürcânî, 1404/1984, s. 8) Dolayısıyla bu harflerin işaret ettiği farklı anlamlar karışıklığa mahal vermemektedir. O yüzden bu harfler aynı anda iki farklı anlama delâlet edebilir.

Üçüncü olarak da i'rabı ortaya çıkaran hususun âmîl olduğunu belirtir. Tesniye ve cemide ise âmîl dahil olmadan mevcut olduğunu belirtir. Görünüşte bu iddia doğrudur. Ancak yukarıda değinildiği gibi bu harfler henüz cümle içerisinde kullanılmadan önce kelimeye dahil olduklarında sözlük anlamıyla ilgili bir anlam (ikillik ve çoğulluk) taşımaktadır. Yani burada öncelikle başka bir anlam için kelimeye harf ziyadesi yapılmıştır. Bu harflerin i'rab alâmeti olması karışıklığa mahal vermeyeceği için cümle içerisinde kullanıldıklarında da i'rab alâmeti olarak bulunmaktadır.

İbn Uşfûr, tesniye ve cemi müzekkerdeki nûnların tenviden ivaz olmadığı görüşündedir. Bunun sebebi olarak da kelimenin başına elif lâm geldiğinde sondaki nûnun sakit olmamasını gösterir.(İbn Uşfûr, 1980, s. 1/153) Zeccâcî ise tesniye ve cemi müzekkerdeki nûnun tenviden ivaz olduğunu söyler.(Zeccâcî, 1404/1984, s. 9)

Birçok nahivciye göre tesniye ve cemi müzekkerdeki nûnlar hareke ve tenviden bedeldir.(Müberred, 1382/1963, s. 1/5; Zemahşerî, t.y., ss. 183, 188)

4. Esmâ-i Sittenin İ'rabı

Zeccâcî'ye göre esmâ-i sittenin i'rabı harfledir.(Zeccâcî, 1404/1984, s. 3) İbn Usfûr'a göre esmâ-i sittenin i'rabı harflerle olamaz. Çünkü i'rab kelimeye sonradan eklenen bir durumdur. Örneğin فوك kelimesinin i'rabdan önceki durumu da aynı biçimde olduğundan i'rab geldikten sonra da aynı formunu koruması gerekir. Oysa Arapların sözlerinde böyle bir durum mevcut değildir. Bu yüzden İbn Usfûr'a göre esmâ-i sittenin i'rabının harfle olduğunu söylemek mümkün değildir.(İbn Usfûr, 1980, s. 1/120) O, esmâ-i sittenin i'rabının harfler üzerindeki mukadder hareketlerle olduğunu düşünmektedir. Çünkü esmâ-i sitte de صَاجِبٌ، غُلامٌ، زَيْدٌ vs. diğer müfred isimler gibidir. Bu bakımdan benzerlerine kıyasla i'rablarının takdir edilmiş hareketlerle olması lazım gelmektedir.(İbn Usfûr, 1980, s. 1/121-122)

Nahivcilerin büyük çoğunluğuna göre esmâ-i sittenin i'rabı bazı şartlarda ref' hâli vâv, nasb hâli elif, cer hâli yâ ile olur.(İbn Akîl, 1409/1988, s. 1/51; İbn Hişâm, 1418/1997, s. 65; İbnü's-Serrâc, 1417/1996, s. 3/326; Zemahşerî, t.y., s. 16)

5. İki Mef'ûl Alan Fiillerin Meçhul Kullanımında İkinci Mef'ûlün Nasbı

Zeccâcî, iki mef'ûl alan fiiller meçhul yapıldığında ikinci mef'ûlün mansûb oluşunu iki şekilde açıklar: Birincisi, ilk mef'ûl nâib-i fâil olur. İkinci mef'ûl ise aslı üzere mansûb olarak kalır. Yani malum fiilin etkisi hâlâ onun üzerinde görülmektedir.(Zeccâcî, 1404/1984, s. 78) Meçhul fiil ikinci mef'ûlü nasbetmiştir. Çünkü fiil meçhul de olsa ikinci mef'ûle müteaddî olmaktadır.

İbn Usfûr'a göre iki mef'ûl alan fiiller meçhule çevrildiğinde ikinci mef'ûlün mansûb olmasının sebebi aslı üzere kalması değildir. Çünkü âmîl, lafzen ve takdirenden ortadan kalkarsa amelinin mevcut olması düşünülemez. İbn Usfûr, Zeccâcî'nin birinci açıklamasını reddetmekle beraber ikincisini kabul etmektedir. Ona göre ikinci mef'ûlün mansûb olmasının sebebi fiilin mef'ûle isnad edilmesidir.(İbn Usfûr, 1980, s. 1/544)

Örneğin *أَعْطَى عَمْرُو زَيْدًا دِرْهَمًا* *Amr, Zeyd'e bir dirhem verdi* cümlesinde fiil meçhul forma sokulduğunda *أَعْطَى زَيْدٌ دِرْهَمًا* *Zeyd'e bir dirhem verildi* fâil olan kelime hafzedilip birinci mef'ûl nâib-i fâil, ikinci mef'ûl ise mef'ûl olarak kalır. İbn Usfûr'a göre ilk cümledeki "âmîlin lafzen ve takdirenden ortadan kalkmasıyla amelinin devam ettirmesi câiz değildir."(İbn Usfûr, 1980, s. 1/544)

6. Bedel-i İştimâl

Zeccâcî, bedel-i iştimâli masdarın isimden bedeli olarak açıklamaktadır. Örneğin *أَعْجَبْتَنِي الْجَارِيَةُ حُسْنَهَا* *Câriyenin güzelliği hoşuma gitti* cümlesinde *حَسَنَهَا* masdarı, *الجارية* kelimesinden (isim) bedeldir. Takdiri ise *أَعْجَبْتَنِي حُسْنُ الْجَارِيَةِ* şeklindedir.(Zeccâcî, 1404/1984, s. 25) Masdarın isimden bedel olması için ise masdarın o mânâyı (ismi) içermesi gerekmektedir (iştimâl).(Zeccâcî, 1404/1984, s. 23)

İbn Usfûr'a göre ise bedel-i iştimâlin masdar olması gerekmez. Araplarda şöyle kullanımlar vardır: *سُرِقَ عَبْدُ اللَّهِ تَوْبَهُ* *Abdullah'ın elbisesi çalındı* örneğinde görüldüğü üzere bedel-i iştimâl masdar değildir. *سُرِقَ عَبْدُ اللَّهِ فَرَسَهُ* *Abdullah'ın atı çalındı* şeklindeki bir cümlede bedel her zaman bedel olduğu ismi kapsamayabilir.(İbn Usfûr, 1980, s. 1/281) Böylece Zeccâcî'nin bu konuda belirttiği iki noktaya da itiraz etmiştir.

Burada İbn Usfûr'un verdiği örnekler mantıklı görünmektedir. Nahiv kaynaklarında bedel olan kelimenin masdar olması yahut bedel olduğu ismi kapsamaması şart koşulmamıştır.(Galâyînî, 1414/1993, s. 1/11; Zemahşerî, t.y., s. 121) İbn Hişâm (ö. 761/1360), bedel-i iştimâli "mübdelün minh ile mübdel arasında birinin diğerinin parçası olmaksızın bir yönden ilgili olması" şeklinde tarif etmektedir.(İbn Hişâm, 1418/1997, s. 346) Bedel-i iştimâlde aslolan mübdelün minh ile mübdelin farklı olmalarıyla beraber aralarında bir ilişki veya yakınlık olmasıdır.(Sabbân, t.y., s. 3/188) Bedel çoğunlukla câmid isim olur ancak az da olsa müştak isim şeklinde gelebilir.(Hasan, 1973, s. 3/664) Zeccâcî'nin bedel-i iştimâl olan kelimenin masdar olması gerektiğini vurgulaması câmid isim olarak yorumlanabilir.

7. Cevaplarda Meczûm Olanlar

Zeccâcî emir, nehiy, istifham vb. şart mânası taşıyan kelimelerin cevabının meczûm olacağını söyler.(Zeccâcî, 1404/1984, s. 210) Ancak bunlara *cahdı* da ekler (cahd-ı mutlak, cahd-ı müstağrak). Fakat İbn Usfûr, cahdın şart anlamı taşımadığını ifade ederek cevabının da meczûm olmayacağını

söylemiştir.(İbn Usfûr, 1980, s. 2/192)

Emir, nehiy, istifham, arz, tahzîz gibi şart mânası taşıyan kelimelerin cevabının meczûm olduğu(İbn Hişâm, 1418/1997, ss. 101-102) ancak cahd-ı mutlak ve cahd-ı müstağrak yapılarının şart anlamı taşıdığı söyleyen nahiv âlimine rastlanamamıştır. İbn Usfûr, Zeccâcî'nin cevabı meczûm olanlar arasına cahdı da eklemesini “galat” olarak nitelemektedir.(İbn Usfûr, 1980, s. 2/192) Cahd-ı mutlak ve cahd-ı müstağrak kullanımları muzâri fiili cezmetmekle beraber şart anlamını içermediğinden bir cevabının ve bu cevabın meczûm olması düşünülemez. Bu bakımdan Zeccâcî'nin cahdı sehven ilave ettiği varsayılabilir.

8. **اِنَّ ve Benzerlerine Bitişen ما'nın Amel Edip Etmemesi**

Zeccâcî, اِنَّ ve benzerlerine ما dahil olduğunda bu harflerin hem amel edebileceği hem de etmeyebileceği görüşündedir.(Zeccâcî, 1404/1984, ss. 302-304) İbn Usfûr, اِنَّ ve benzerlerine bitişen ما hakkında nahivcilerden üç farklı görüş nakletmiştir:

1. Bu harflerin tamamının amel etmesi de etmemesi de câizdir. Buna göre اِنَّمَّا زَيْدًا/زَيْدٌ قَائِمٌ cümlesinde زَيْدٌ kelimesi mansûb veya merfû okunabilir. Zeccâcî bu görüştedir.
2. اِنَّمَّا, لَعَلَّ, كَأَنَّ edatlarının amel etmesi veya etmemesi câizdir. Bunların dışındaki edatların ise amel etmesi câiz değildir.
3. اِنَّمَّا edatı dışındaki diğer harfler amel etmez. اِنَّمَّا'nın amel edip etmemesi ise câizdir.(İbn Usfûr, 1980, s. 1/433-434)

İbn Usfûr, اِنَّ ve benzerleri konusunda nahivcilerin farklı yaklaşımlarını naklettikten sonra bunların tamamının isme has olduğunu kendilerine ما bitişince bu ihtisâsın kaybolduğunu söyler. Bu nedenle de kesinlikle amel etmeyeceklerini sarâhaten vurgular.(İbn Usfûr, 1980, s. 1/434) Konu ile ilgili şu âyetleri örnek olarak getirir:

اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا “Sizi boşuna yarattığımızı mı sandınız?”(Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011, v. el-Mü'minûn 23/115)

اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ “Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar.”(Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011, v. Fâtır 35/28)

بِجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ “Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle o konuda tartışıyorlardı.”(Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011, v. el-Enfâl 8/6)

İbn Usfûr yalnızca اِنَّمَّا'nın hem amel ettiği hem de etmediği hususunda Nâbîga ez-Zübyânî'den (ö. 604) bir beyit gösterildiğini ifade etmektedir:

قالت ألا ليتما هذا الحمام لنا إلى حمامتنا ونصفه فقد

Dedi ki: Keşke güvercinimizle birlikte şu geçip giden güvercinler de bizim olsa. Yarısı bile yeter.(Zübyânî, 1426/2005, s. 36)

Konuyla ilgili en meşhur delil, Nâbîga'nın bu beytidir. İbn Usfûr, beyitteki الحمام kelimesinin mansûb ve merfû okunduğunu söyleyerek bunun dışında kendisine ما bitişen edatların amel ettiğiyle ilgili bir şeyin vârit olmadığını ifade etmiştir.(İbn Usfûr, 1980, s. 1/434)

Bu konuda İbn Usfûr'un görüşü daha isabetli görünmektedir. Nahiv kaynaklarında çoğunlukla اِنَّ ve benzerlerine ما bitiştiğinde amel etmemesi görüşü ağır basmaktadır. Ancak اِنَّمَّا bunun dışında tutulmuştur. Sîbeveyhi, اِنَّمَّا'ya bitişen zâid mânın (اِنَّمَّا) amel etmemesinin daha güzel olduğunu belirtmiş ve hocası Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö. 175/791) اِنَّ ve benzerlerine dahil olan ما'nın amel etmeyeceği yönündeki görüşünü nakletmiştir.(İbnü's-Serrâc, 1417/1996, s. 1/233; Sîbeveyhi, 1408/1988, s. 2/137, 138, 4/221) Zemahşerî, hurûfû'l-müşebbehe bi'l-fi'l bahsinde bu edatların tamamına bitişen ما'nın kâffe olduğunu ve onları amelden alıkoyduğunu açıkça söylemiştir.(Zemahşerî, t.y., s. 292) Aynı düşüncede olan İbn Hişâm ve İbn Akîl (ö. 769/1367) sadece اِنَّمَّا'yi hariç tutarak bu edatta iki i'râbın câiz olduğunu belirtmişlerdir.(İbn Akîl, 1409/1988, s. 1/342; İbn Hişâm, 1418/1997, s. 172)

9. İvaz Tenvini

Zeccâcî, nakıs fiillerin ism-i fâillerinin cemi mükesserinde جوار vb. kelimelerdeki tenvinin ref^ˆ ve cer konumunda mahzûf harekeden ivaz olduğu görüşündedir. Buna göre جوارِي، جوارِي şeklinde ref^ˆ ve cer kullanımında iki sakin harf (tenvin ve yâ) bir araya geldiğinden dile ağır gelmemesi için yâ harfi hafifletilmiştir. Tenvin de yâ harfinin hafifletilen harekesinden ivaz olarak gelmiştir. İbn Usfûr, tenvinin harf olduğunu ve ancak harften ivaz olabileceğini söyleyerek Zeccâcî'ye itiraz etmiştir. Dolayısıyla kelimenin sonundaki yâ harfinden ivaz olduğunu söylemektedir.(İbn Usfûr, 1980, s. 2/219) Ayrıca Zeccâcî، الجوى، الذمى، التوى gibi bazı maksûr kelimelerin semâi olduğunu söylemiştir.(Zeccâcî, 1404/1984, s. 286) İbn Usfûr ise bu kelimelerin semâi olmadığını kıyasî olduğunu söylemiştir.(İbn Usfûr, 1980, s. 2/366-367)

Sîbeveyhi'nin de جوار vb. kelimelerdeki tenvinin harften ivaz olması görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.(Sîbeveyhi, 1408/1988, s. 3/308) İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) ref^ˆ ve cer hâlinde tenvinin yâ harfinden ivaz olarak geldiğini kaydetmiştir.(İbnü's-Serrâc, 1417/1996, s. 2/91) İbn Akîl de yâ'nın hafifletilerek tenvinin mahzûf yâ harfine ivazen getirildiğini sarâhaten söylemektedir.(İbn Akîl, 1409/1988, s. 1/22, 2/300) Bu konuda tenvinin yâ'dan ivaz olarak geldiği görüşü daha sağlıklı görünmektedir.

10. Bazı Mansûb İsimler

Zeccâcî، مَرْحَبًا، أَهْلًا، سَعَةً، رُحْبًا، حَمْدًا، شُكْرًا، غُفْرَانًا، مَعَادًا، سُبْحَانَ اللَّهِ، رَبِّحَانَهُ، هَنِيئًا مَرِيئًا، كَرَامَةً، مَسْرَةً gibi mahzûf bir fiilin mef'ûlü konumunda olan kelimelerin fiillerinin zâhir olarak gelmeyeceğini ifade eder.(Zeccâcî, 1404/1984, s. 305) İbn Usfûr ise özellikle غُفْرَانًا، شُكْرًا، حَمْدًا، رُحْبًا، سَعَةً kelimelerinde fiilin zâhir olarak gelmesini vurgular ve Zeccâcî'ye itiraz eder.(İbn Usfûr, 1980, s. 2/423)

Nahiv kaynaklarına bakıldığında masdarın fiile bedel, dua vb. geldiği yerlerde âmilinin vücûben mahzûf olması gerektiği görüşü ağır basmaktadır. Örneğin;

فَإِذَا لَقَيْتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ “(Savařta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun.”(Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011, v. Muhammed 47/4) âyetinde ضَرْبَ masdarı fiili tekit etmek için değıil ondan bedel olarak gelmiştir. Te'vili فَاضْرِبُوا الرِّقَابَ ضَرْبًا şeklinde değıil فَاضْرِبُوا الرِّقَابَ biçimindedir. Dua anlamına gelen masdarlarda da doğrudan tekit vb. mef'ûl-i mutlak anlamları gözetilmediğı için âmilinin mahzûf olması gerektiğı söylenmiştir. Örneğın هَنِيئًا sözcüğü tekit anlamı değıil dua anlamı içerir. Bu durumda mef'ûl-i mutlak olan kelimenin mef'ûl-i mutlakın asıl anlamını ifade etmediğı durumlarda âmilinin vücûben hafifletilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla İbn Usfûr'un Zeccâcî'ye olan bu itirazı doğru görünmemektedir.(İbn Akîl, 1409/1988, s. 1/513; Sabbân, t.y., s. 2/170, 171) Çünkü İbn Usfûr, dua anlamına gelen mef'ûl-i mutlakların âmilinin zâhir olabileceğini iddia etmektedir.

11. Mef'ûlün Ma'ahın İ'rabı

Mef'ûlün ma'ah konusunda İbn Usfûr، اسْتَوَى الْمَاءُ وَالْخَشْبَةُ Su, tahta parçasıyla eşit oldu cümlesinde Zeccâcî'nin الْخَشْبَةُ kelimesinin merfû okunamayacağı düşüncesine itiraz etmektedir.(İbn Usfûr, 1980, s. 2/455) Zeccâcî، bu cümleden kastın الْمَاءُ وَالْخَشْبَةُ اسْتَوَى مَعَ الْخَشْبَةِ ve Su, tahta parçasını yükseltti ve onunla aynı seviyeye geldi şeklinde olduğunu belirtmektedir.(Zeccâcî, 1404/1984, s. 317)

Bilindiğı gibi mef'ûlün ma'ahın oluşması için vâvü'l-mâiyyeden sonra gelen ögenin atfa uygun olmaması gerekmektedir. İbn Usfûr، zikri geçen cümlelerin hem اسْتَوَى الْمَاءُ وَالْخَشْبَةُ hem de اسْتَوَى الْمَاءُ şeklinde mansûb ve merfû i'rabını câiz görmektedir.(İbn Usfûr, 1980, s. 2/455) Sabbân (ö. 1206/1792) da اسْتَوَى fiili ارْتَفَعَ anlamındaysa vâvün vâvü'l-mâiyye، تَسَاوَى anlamındaysa atfa uygun olduğunu söyleyerek hem mansûb hem de merfû okunuş biçiminde iki i'rabın gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.(Sabbân, t.y., s. 2/198)

12. لا Edatı Atf Harfi midir?

لا edatı atf harfi olarak kullanıldığında kendinden önceki ögenin hükmünü (ma'tûfün aleyh) kendinden sonraki ögeden (ma'tûf) kaldırır.(Galâyînî, 1414/1993, s. 3/249; Hasan, 1973, s. 3/618; İbn Usfûr, 1980, s. 1/239) Örneğın زَيْدٌ لَا عَمْرُوٌ يَكْفُرُ Zeyd kalkıyor Amr değıil şeklindeki bir cümlede ikinci öge olan Amr، Zeyd'in kalkma eyleminin dışında tutulmuştur. لا edatı ancak olumlu bir ifadede atf görevini görmektedir.(İbn Usfûr, 1980, s. 1/239) İbn Usfûr zikredilen örnek ve benzerlerinde لا ile atfın mümkün olduğu konusunda nahivcilerin ittifak içinde olduğunu belirtmektedir. Mâzi fiille

kullanımı noktasında ise farklı görüşlerin olduğunu ifade etmektedir. Bu hususta şu tespitleri yapmıştır:

Nahivciler, mâzi fiilden sonra *لَا* ile atf konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak *قَامَ زَيْدٌ لَا عَمْرُوَ* Zeyd kalktı Amr değil şeklindeki bir ifadeyi nahivcilerin büyük çoğunluğu câiz görmüştür. Aralarında Zeccâcî'nin de bulunduğu bazı âlimler ise bu kullanımı câiz görmemiştir. “Zeccâcî *Hurûfî'l-me'ânî* adlı eserinde *لَا* ile mâzi fiilin nefyedilemeyeceğini, mâzi fiilden sonra onunla atf yaptığında bu durumda mâzi fiili anlam bakımından nefyedildiğini delil olarak getirmiştir. Bunun içindir ki mâziden sonra *لَا* ile atf câiz değildir. *قَامَ زَيْدٌ لَا عَمْرُوَ* Zeyd kalktı Amr değil dediğinde sanki sen *قَامَ عَمْرُوَ وَلَا قَامَ عَمْرُوَ* demiş olursun. Bu, câiz değildir. Aynı durum anlam için de böyledir.” *قَالَ صَدَّقَ وَلَا صَلَّى* “O, (Peygamberi) doğrulamamış, namaz da kılmamıştı.” (Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011, v. el-Kıyâmet 75/31) âyetinde olduğu gibi *لَا* edatı ile mâzi fiilin nefyedilmesi onun görüşünün doğru olmadığını göstermektedir. Âyetten murad *قَامَ زَيْدٌ وَلَا صَلَّى* Hakka inanmadı, namaz da kılmadı şeklindedir. Mâzi fiilin lafzen nefyedilmesi câiz olduğuna göre mâna bakımından da nefyedilmesi doğru olandır. (İbn Uşfûr, 1980, s. 1/239-240)

Zeccâcî, *Hurûfî'l-me'ânî* adlı eserinde *لَا* edatının mâzi fiille kullanımını bedduaya benzerliğinden dolayı uygun görmemektedir. Zikri geçen âyetteki *لَا* edatının da *لَمْ* anlamında olduğunu belirtmektedir. (Zeccâcî, 1403/1983, s. 8) *لَا* edatının mâzi fiille kullanımında atf olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusu Zeccâcî'nin söz konusu başka bir eserinde anlatılmasına rağmen İbn Uşfûr esere gönderme yaparak şerhinde itirazını dile getirmiştir.

13. *لَا* Edatı Temenni İçin Kullanılır mı?

Başına istifham hemzesi gelen *لَا* edatı temenni anlamı ifade eder mi? Zeccâcî, bu soruya olumlu cevap vererek istifham hemzesinin bittiği *لَا*'nın temenni ve tahzîz anlamında kullanıldığını sarâhaten söyler. Temenni, uygulamada nefyin yerini alır. (Zeccâcî, 1404/1984, s. 240)

İbn Uşfûr, *لَا* edatının başına istifham hemzesi bittiğinde nefiy işlevinin ortadan kalkmadığını, temenni veya tahzîz anlamı da kazanmadığını belirterek Zeccâcî'ye itiraz etmektedir. (İbn Uşfûr, 1980, s. 2/279) O, *لَا* edatının nefiy anlamını korumakla beraber istifham hemzesinin ayıplama/kınama maksatlı kullanıldığını savunmaktadır. (İbn Uşfûr, 1980, s. 2/280)

Sonuç

İbn Uşfûr, itirazlarını dillendirirken konulara çok yönlü yaklaşmış ve görüşlerini delillendirme noktasında oldukça gayretkeş davranmıştır. Nahvî delillerin yanı sıra aklî ve mantıkî delillere başvurarak bazen birden fazla kıstası göz önünde bulundurmuştur. Nahvin bazı tartışmalı meselelerinde mütekaddimûn dilcilerin farklı görüşlerini zikretmiş tüm bu görüşleri analiz ederek kendi terciğini veya fikrini sarâhaten belirtmiştir.

İbn Uşfûr, nahiv istılahlarının tanımı üzerinde özellikle durmuş ve Zeccâcî'nin tanımlarının genellikle câmi ve mâni olmadığını söyleyerek eleştirmiştir. Bazı terimlerin tanımının yapılmamış olmasını da bir eksiklik olarak görmüştür. Tanımların, tanım ilkelerine göre yapılması hususunda oldukça titiz olduğu görülmektedir.

Zeccâcî, mübtedâyı ref' edenin manevî bir âmil olduğu görüşüyle İbn Uşfûr, genel olarak bazı istisnalar dışında manevî âmillerin amel etmeyeceği fikrini savunmaktadır.

İbn Uşfûr, tesniye ve cemi müzekkerin i'rabının harfle olmayacağı düşüncesine bazı deliller sunarak Zeccâcî'ye itiraz etmiştir. Ancak bu harflerin tesniye ve cemîlik ifade etmesinin yanı sıra i'rab için kullanılmaları mümkündür.

Zeccâcî, esmâ-i sittenin i'rabının harfle olduğunu belirtmiştir. İbn Uşfûr, i'rabın kelimeye sonradan eklenen bir durum olduğunu ifade etmiş ve esmâ-i sittenin i'rabının harflerle olamayacağı eleştirisini getirmiştir.

İbn Uşfûr'a göre âmil, lafzen ve takdire ortadan kalkarsa amel de ortadan kalktığından iki mef'ûl alan fiiller meçhule çevrildiğinde ikinci mef'ûlün mansûb olmasının sebebi aslı üzere kalması değildir.

Zeccâcî, *إِنَّ* ve benzerlerine *مَا* bitişikten sonra bu harflerin amel edip etmemelerinin câiz olduğunu söylemektedir. İbn Uşfûr, *إِنَّ* hariç *أَنَّ* ve benzerlerinin isme özgü olduğunu kendilerine *مَا* bitişikten sonra bu hususiyet ortadan kalktığından kesinlikle amel etmeyeceklerini savunmaktadır.

İbn Usfûr, جَوَارٍ vb. kelimelerdeki tenvinin harf olduğunu ve sadece harften ivaz olabileceğini söyleyerek Zeccâcî'nin tenvin harekeden ivazdır düşüncesine karşı çıkmaktadır. Ona göre tenvin, kelimenin sonundaki yâ harfinden ivazdır.

Zeccâcî, mef'ûl-i mutlak olarak kullanılan bazı sözcük ve terkiplerin mahzûf bir fiilin mef'ûlü konumunda olduklarında fiillerinin açık bir şekilde gelmeyeceğini savunmaktadır. İbn Usfûr ise سَعَةً، غَفْرَانِكَ، شُكْرًا، حَمْدًا، رُحْبًا، kelimelerinde fiilin açık bir şekilde gelebileceğini söyleyerek Zeccâcî'ye itiraz eder. Nahiv kaynaklarında masdarın fiile bedel, dua vb. geldiği yerlerde âmilinin vücûben mahzûf olması gerektiği görüşü ağır basmaktadır.

Zeccâcî, ٱ edatının mâzi fiille kullanımını bedduaya benzettiğinden böyle bir kullanımın münasip olmadığını belirtmektedir. İbn Usfûr ise çeşitli âyetleri örnek göstererek bu düşüncenin doğru olmadığını ve ٱ'nın mâzi fiille kullanılmasının mümkün olduğunu söyleyerek Zeccâcî'nin bu düşüncesine karşı gelmiştir. Ayrıca başına istifham hemzisi dahil olan ٱ edatının nefiy görevinin devam ettiğini, temenni veya tahzîz anlamı da kazanmadığını belirterek Zeccâcî'ye itiraz etmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, R. (2018). Nahiv ilminde kavram-terim problemi: isim, fiil ve harf örneği. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(31), 4656-4671. <https://doi.org/10.26450/jshsr.922>
- Cürcânî, A. (1404/1984). *Delâ'ilü'l-i'câz*. Mektebetü'l-hâncî.
- Çıkar, M. Ş. (2005). Arap dilbilim çalışmalarında "Had/Tanım" terimi ve er-Rummânî'nin "el-Hudud" adlı eseri. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(2), 53-69.
- Dayf, Ş. (1968). *el-Medârisü'n-naḥviyye* (7. Baskı). Dârü'l-maârif.
- Ebû Hayyân, M. (1438/2017). *el-Mevfûr min şerhi İbn 'Uşfûr*. Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye.
- Eyyupoğlu, Z. (2021). *İbn Uşfûr el-İşbîlî ve şerhu cumeli'z-zeccâcî adlı eserinin Arap dilindeki yeri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Fîrûzâbâdî, M. (1421/2000). *el-Bulğa fî terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luğa*. Dâru Sadüddîn.
- Galâyînî, M. (1414/1993). *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye* (C. 1-3). el-Mektebetü'l-asriyye.
- Hasan, A. (1973). *En-naḥvü'l-vâfi*. (3. Baskı). C. 1-4. Dârü'l-maârif.
- Heytî, A. (1993). *Ḥaşâişu mezhebi'l-Endelüsi'n-naḥvî ḥilâle'l-ḳarni's-sâbi'i'l-hicrî*. (2. Baskı). Câmîatü Kâryûnus Yayınları.
- İbn Akîl, B. (1409/1998). *Şerhu elfiyyeti İbn Mâlik (şerhu İbn 'Akîl 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik)*. C. 1-2. el-Mektebetü'l-asriyye.
- İbn Hişâm, C. (1418/1997). *Şerhu kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*. (2. Baskı). el-Mektebetü'l-asriyye.
- İbn Uşfûr, A. (1980). *Şerhu cümeli'z-zeccâcî (eş-Şerhu'l-kebîr)*. C. 1-2. Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye.
- İbn Yaîş, E.B. (1422/2001). *Şerhu'l-mufaşşal li'z-Zemaḥşerî*. C. 1-6. Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- İbnü's-Serrâc, E. B. (1417/1996). *el-Uşûl fî'n-naḥv*. (3. Baskı). C. 1-3. Müessesetü'r-risâle.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. (2011). (H. Altuntaş ve M. Şahin, Çev.).(12. Baskı). DİB Yayınları.
- Müberred, M. b. Y. (1382/1963). *el-Mukteḍab*. C. 1-4. Âlemü'l-kütüb.
- Qabawa, F. (1999). İbn Uşfûr el-İşbîlî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 20, ss. 431-432). TDV Yayınları.
- Sabbân, E.İ. *Hâşiyetü's-Şabbân: şerhu'l-üşmûnî 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik ve me'ahu şerhü's-şevâhid li'l-'Aynî*. C. 1-4. el-Mektebetü't-Tevfikîyye.
- Sîbeveyhi, E. B. (1408/1988). *el-Kitâb*. (3. Baskı). C. 1-5. Mektebetü'l-hâncî.

- S¼y¼t¼, C. (1399/1979). *Buđyet¼ 'l-vu'at f¼ tabak¼ti 'l-luđaviyy¼n ve 'n-n¼h¼t* (2. Baskı). C. 1-2. D¼r¼'l-f¼kr.
- Şelevb¼n, E. A. (1413/1993). *Şerhu 'l-mu¼kaddimeti 'l-cez¼liyye el-keb¼r*. C. 1-3. Mektebet¼'r-r¼şd.
- Tant¼v¼, M. (1995). *Neş 'et¼ 'n-naħv ve t¼r¼hu eşheri 'n-n¼h¼t*. (2. Baskı). D¼r¼'l-ma¼arif.
- Zecc¼c¼, E.K. (1403/1983). *Ħur¼f¼ 'l-me'ân¼*. D¼r¼'l-emel.
- Zecc¼c¼, E.K. (1404/1984). *el-C¼mel f¼ 'n-naħv*. D¼r¼'l-emel.
- Zemahşer¼, E.K. *el-Mufaşşal f¼ 'ilmi 'l-'Arabiyye*. (2. Baskı). D¼r¼'l-c¼l.
- Zirikl¼, H. (2002). *el-A l¼m: k¼m¼s¼ ter¼c¼m li-eşheri 'r-ric¼l ve 'n-nis¼ mine 'l-'Arab ve 'l-m¼sta 'reb¼n ve 'l-m¼steşriķ¼n*. (15. Baskı). C. 1-8. D¼r¼'l-ilm li'l-mel¼y¼n.
- Z¼by¼n¼, N. (1426/2005). *D¼v¼n¼ 'n-n¼biĝa ez-Z¼by¼n¼*. (2. Baskı). D¼r¼'l-ma' rife.